

GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK'TE 'ZARF' OLARAK TANIMLI SÖZLÜK BİRİMLERİN DERLEM-DENETİMİ

Bülent ÖZKAN*

ÖZET

Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS) madde başı ve madde içi olarak sözcük türlerinin dağılımına baktığımızda sırasıyla; *isimleri, sıfatları, fiilleri, zarfları, ünlemleri, zamirleri, bağlaçları ve edatları* görmekteyiz.¹ Zarflar, sözcük türleri arasında var olan bu dağılımda dördüncü sırada yer almaktadır. Öte yandan, dizgesel ilişkiler bakımından zarfların dilde diğer sözcük türleri ile yoğun bir bağdaşıklığı söz konusudur. Zarfların, işlevleri gereği, dizgelerde ağırlıklı olarak fiillerle/filimsilerle, sıfatlarla ve kendi türünden sözcüklerle birlikte kullanıldıkları görülür. Zarfların dizgelerde işlevsel ve anlamsal görünümünün ortaya çıkmasında birlikte kullanıldıkları fiiller/filimsiler, sıfatlar ve kendi türünden sözcüklerin anlam özellikleri belirleyici rol oynamaktadır. Bu noktada, zarfların söz konusu bu birliktelik kullanımlarının ortaya çıkardığı anlam özelliklerinin Türkiye Türkçesinin yazın diline ait sağlam kuruluşlu metinlerinden oluşturulmuş bir derlemden (corpus) denetlenmesi, zarfların birer sözlük girdisi olarak taşıdıkları anlam ve işlev özelliklerinin tam olarak belirlenmesinde önem taşır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinin söz varlığını barındıran GTS'de "**A maddesi**"nde zarf tanımlı sözlük birimlerin Türkiye Türkçesinin yazın diline ait sağlam kuruluşlu metinlerinden oluşturulmuş 12 milyon (+/-) sözcük içeren bir derlemden denetiminin sonuçları üzerinde durulacak ve bu sonuçlardan yola çıkılarak bir genelleme yapılmaya çalışılacaktır.

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, ozkanbulent@cu.edu.tr.

¹GTS'den derleme tarihi: 12.01.2008 ([http://www.tdk.org.tr/...](http://www.tdk.org.tr/))

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Anahtar Kelimeler: Güncel Türkçe Sözlük, derlem, derlem-denetimi, zarflar.

**AN INVESTIGATION ON CORPUS-CHECKING OF
LEXEMS DEFINED AS 'ADVERB' IN GÜNCEL TÜRKÇE
SÖZLÜK**

ABSTRACT

When we see in Güncel Türkçe Sözlük's headwords distribution, it is found these words: nouns, adjectives, verbs, adverbs, exclamations, pronouns, conjunctions and prepositions, respectively. Adverbs are fourth in this part of speech distribution. Besides, adverbs have massive relation with others as systemics in terms of cohesion system. Adverbs, as their functions, are used with mainly participles or other parts of speech related with it. Their functional and semantic features are dependent on adverbial structures, adjectives and other lexemes that are used in same co-occurrence. In this respect, a corpus is very important for checking of the adverbs in Turkish literature texts. This corpus must be dependent on representativeness Turkish textual material. This study covers the results of investigation consisting of adverbs in GTS restricted with 'A item' dependent upon a representativeness textual corpus with 12 million (+/-) words. Thus, the results may give a scope for a generalization of Turkish textual adverbial features.

Key Words: Güncel Türkçe Sözlük, corpus, corpus-checking, adverbs.

1. Giriş

Sözlük (dictionary, lexicon), "bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dilbilgisi ulamları, eşanlamlıları, vb. ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıt." (Vardar, 2002:183) olarak tanımlanmaktadır. *Sözlük bilim* (lexicology) ise kısaca bir dildeki sözlüksel birimleri dil bilim yöntemleriyle ele alan ve sözlük yapımını kuramsal yönden inceleyen dil bilim dalıdır

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

(aeg.:184). Sözlük bilim dilin sözlüksel birimlerini ele alırken bir takım ölçünlenmiş yöntemler kullanmak zorundadır. Bu yöntemler genellikle sözlük/sözlüklerin hazırlanış amacına uygunluk gösterir.

Sözlük bilimin temelinde yaptığı şey; bir dilin söz varlığını belirlenen amaca/amaçlara uygun olarak ayrıntılandırmaktır. Örneğin, *eşanlamlı sözcükler sözlüğü*, *karşıt anlamlı sözcükler sözlüğü*, herhangi bir bilim dalıyla ilgili *terim sözlükleri*, *argo sözlüğü*, *atasözleri ve/ya deyimler sözlüğü*... sözlük bilim uygulamalarının amaca uygun birer ürünüdür.

Bugün sözlük bilim uygulamaları gelişen bilişim teknolojilerine koşut olarak daha fazla sözlüksel birimi daha hızlı ve güvenilir bir biçimde işleyecek yetkinliğe ulaşmıştır. Bunda sözlük bilimin söz konusu sözlüksel birimleri ayrıntılandırmada 'derlem dil bilim'in (corpus linguistics) ilke ve yöntemlerinden yararlanıyor olması önemli bir etken olmuştur. Öyle ki, bugün sözlük bilim ve derlem dil bilim birbiriyle iç içe geçmiş iki ayrı dil bilim dalı durumundadır.

1.1. Sözlük Birim Olarak Zarflar

Dil araştırmacıları ilk sözcük türü sınıflandırmalarından bu yana zarfların kaynağı olarak sıfatları gösterir. İşlev olarak her iki sözcük türünün 'niteleme' gibi ortak bir özellik göstermesi bu anlamda dikkat çekicidir. Birçok dilde bu durum benzer bir görünüm olarak karşımıza çıkar. Bir sözcük türü olarak kaynağını isimlerden ve sıfatlardan alan zarflar sözcük türü sınıflandırmalarında ikincil unsurlar olarak değerlendirilmektedir.²

²bk. Dery (1941:234-295) zarfların, isim ve sıfatlardan kesin bir şekilde ayrıştırılamayacağı, bütün sıfatların, bazı eşitlik eki almış sıfatların ve bazı isimlerin (yönelme, çıkma ve bulunma durum eklerini alarak) zarf olarak kullanılabilirlikleri ifade edilmiştir. Dery'e göre sözcük türü olarak zarfların kaynağını diğer sözcük türleri oluşturur. Grönbech (2000:30,31)'e göre zarflar, tarihi süreç göz önüne alındığında, Türkçede, sürekli devingen bir yapıda şekillenen ikincil bir unsur olarak edatlarla birlikte ayrı bir kategori oluşturur. Yine, Kononov (1956:361-412), zarfların kaynağı olarak isimleri, sıfatları, zamirleri, bağlaçları ve fiilleri göstermiş, bunun yanında özel eklerle de zarfların türetilebildiklerine değinmiştir. Kononov, *zarflaşma* (zarflaşma) kavramından bahsederek, diğer sözcük türlerinin zarf olmalarının çok görülen bir durum olduğunu, sözcük türü olarak zarfların sayılarının çok olmadığını belirtmiştir. Ergin (1993:374-378), onların çekimsiz unsurlar olduğunu belirterek, eşitlik, instrumental ve yön ekleriyle kullanıma çıktığı üzerinde durmuştur. Bozkurt (2000:52-54) ise, zarfların da sıfatlar gibi ek almayan yapılar olduğunu ve ek aldıklarında ise zarf ya da sıfat olma özelliğini kaybettikleri üzerinde durur. Koç (1990:147-164), isim ya da sıfat olan bir sözcüğün zarf olarak kullanılabilceğini, yine bir zarfın adı geçen sözcüklerin üstlendiği görevi üstlenebileceğini ifade etmiştir. Korkmaz (2003:451-524), Türkçede genel olarak aslında zarf olan sözcüklerin az sayıda olduğu, bunların isim, sıfat, zamir vb. öteki sözcüklerden bulaşarak ortaya

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Bir sözcük türü olarak zarflar taşıdıkları anlam ve işlevleri bakımından durağan değil devingen sözcüklerdir. Genel olarak bakıldığında, zarfların sözcük türü olarak anlamlı ve de dizgede yüklendikleri işlevler bakımından görevli sözcükler oldukları söylenebilir. Bu durum sözcüklerin söz dizimsel işlevleriyle ilgilidir.

Türkçede, bir sözcüğün türsel geçişim ve anlamsal değişime uğraması o sözcüğün söz dizimsel işlevlerini yerine getirirken üstlendiği bir özelliktir. Sözcükler arasında var olan bu geçişimin özellikle de *sıfat-zarf* ve *isim-sıfat* arasında gerçekleştiği gözlemlenir. Sözcük türleri arasındaki türsel geçişim, diğer nedenler bir yana bırakılırsa, söz konusu sözcüklerin anlamlı birer dil birimi olarak başka birimlerle dizgede birlikte yer almalarıyla doğrudan ilgilidir. Bu anlamda sözlük birim olarak biçimce tek ancak anlam ve işlevce çok değişkenli sözlük birimlerin varlığı [örneğin, “**güzel**” sözlük biriminin tek biçimli olması ancak 12 farklı anlam ve sözcük türü olarak dizgede *isim*, *sıfat* ve *zarf* olarak üç işlevde kullanılması ya da “**iyi**” sözlük biriminin tek biçim, 10 farklı anlam ve dizgede *isim*, *sıfat*, *zarf* olarak üç işlevde kullanılması vb.] (bk. GTS) sözlükbirimleştirmede bağlam duyarlı olarak ortaya çıkan önemli sorunlardandır.

Bir değerlendirme yapacak olursak, sözlük birim olarak isimlerin % 3,8'i sıfatlarla, sıfatların ise % 16,2'si isimlerle ortaktır. Diğer taraftan sıfatların % 4,2'si zarflarla, zarfların ise % 18,2'si sıfatlarla ortak sözlük birimlerdir. (bk. Tablo-1). Bugün, Türkiye Türkçesinde kullanılan isimler, sıfatlar ve zarflar arasındaki türsel geçişimler açıkça görülebilmektedir. Öte yandan bu sözlük birimlerin anlam/ları ve işlev/leri bakımından sıklık temelli olarak sözlükbirimleştirilmeleri bir zorunluluktur.

Sözlük birimler olarak madde başı ve madde içi sıralamalarda bu ortaklıkları göz ardı etmeksizin bir dizilim ancak söz konusu sözlük birimlerin anlam ve işlevlerinin bir derlemden denetlenmesiyle sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarılabilir. Öte yandan ortalık gösteren sözcük birimlerin kullanım sıklıklarının benzer oranda yüksek birimler olduğu da gözlenmektedir. Örneğin sıfatlar ve zarflar arasında ortaklık gösteren *açık*, *ağır*, *ağırca*, *aşağı*, *başarılı*, *çabuk*, *deli dolu*, *fena*, *fazla*, *geç*, *gereksiz*, *hızlı*, *hür*, *iyi*, *güzel*, *kötü* vb. sözlük birimler sıklıkları yüksek ortak sözlük birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer durum isim ve sıfatlar arasındaki ortaklıklarda da görülebilmektedir.

çiktığını belirtmiştir. Öte yandan, “Türkçede zarfları addan ve sıfattan kesin olarak ayıramaz” (Atabay vd., 2003:83) olması bugün dilciler arasında genel kabul gören bir değerlendirmedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Tablo-1 Sözcük Türü Olarak GTS’de İsim-Sıfat/Sıfat-Zarf Ortaklığı³

	İSİM	SIFAT
Toplam sözcük	50.353	12.065
<i>Ortak sözcük</i>	1962	
Sözcük türlerinin birbirine oranı	% 3,8	% 16,2
	SIFAT	ZARF
Toplam sözcük	12.065	2.817
<i>Ortak sözcük</i>	515	
Sözcük türlerinin birbirine oranı	% 4,2	% 18,2

1.2. Dil Çalışmalarında Derlem, Derlem-Denetimi

Bilgisayarlı dil biliminde derlem ya da bütünce olarak adlandırılan yapı, belirli amaçlar doğrultusunda yazılı veya sözlü dile dayalı ürünlerin birtakım işaretleme ölçütleriyle bir araya getirilmesinden oluşan bütündür (Say, vd., 2002:1).

Doğal Dil İşleme’de (DDİ), güvenilir ve hızlı erişilebilir dilsel bir ortamdan sözlük bilim ve söz dizim çalışmalarında dilin kullanım özelliklerini belirlemek, ana dili ve yabancı dil öğretimine yönelik sıklığı yüksek yapıları ve bunların kullanımlarını ortaya çıkarmak vb. amacıyla *derlem* (corpus) oluşturmak ve bunu işlemek başlıca çalışma konuları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe için henüz Türkçenin karakteristik ve tipik kullanım ortamlarından derlenmiş, temsil niteliği yüksek olan yazılı ve/ya sözlü bir derlem oluşturulmuş değildir. Bunun nedenleri arasında bir derlemin bilgisayar tarafından işlenebilir-okunabilir bir yapıda *XML* (Extensible Mark-up Language) ve ona kaynaklık eden *SGML* (Standart Generalized Mark-up Language) veya bugün standartlaşmış *TEI* (Text Encoding Initiative) gibi dillerle işaretlenmiş olma zorunluluğu gelmektedir. Örneğin, *BNC* (British National Corpus) olarak da adlandırılan derlem, yüz milyon sözden oluşturulmuş ve geçen her bir söz bu derlem için geliştirilen bir etiketleme sistemiyle bilgisayarca işlenebilir-okunabilir özellikle işaretlenmiştir. Öte yandan, derlem oluşturma ve derlem işaretleme çalışmaları zaman alıcı ve maliyeti yüksek çalışmalar olmasının yanında özel uzmanlık gerektiren çalışmalar olarak kabul edilmektedir.

³GTS’den derleme tarihi 12.08.2008 ([http://www.tdk.org.tr/...](http://www.tdk.org.tr/))

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

İşaretlenmiş ve böylece bilgisayarlarca işlenebilir-okunabilir hale getirilmiş bir derlem çeşitli programlama dilleri (Java, Perl, PHP vb.) ile hazırlanan görsel ara yüze sahip yazılımlarla sorgulanabilmektedir. Bu şekilde *bağlamli dizin* (concordance), *eşdizim* (collocation) vb. yapılarının çıkarılması, söz dizimi görünümlerinin belirlenmesi ve sorgulanabilmesi, ana dil ya da yabancı dil öğretimine yönelik sıklığı yüksek yapı ve birimlerin derlenmesi oldukça hızlı ve güvenilir bir sayısal (dijital) ortamla mümkün olabilmektedir.

Bir sözcüğün sözlüklerde yer alabilmesi için, sözlükselleşme özelliği taşıması gerekir. Sözcükleri birtakım ayrıştırma işlemlerinden geçirmeden basılı bir biçimde birbiri ardınca sıralamak bugün için yeterli ve geçerli bir yöntem değildir. Bir sözcüğün yaşayan dildeki kullanım özelliklerinin bütününden (anlam/lar, işlev/ler, bunların dildeki sıklığı ve dağılımı vb.) ortaya çıkan görünümü sözlükselleşmede önemli bir ölçüttür.

Bugün derlem-denetimi batı literatüründe yer almayan bir kavramdır. Böyle bir kavramın batı literatüründe yer almamasının nedeni, derlemin sözlük bilim çalışma alanında bu sürecin başlangıç noktası olarak görülmesidir. Bizde Türkçe için henüz nitelikli, kapsamlı ve standartlara uygun bir derlem oluşturulamadığı için, doğal olarak, sözlük çalışmalarımız derlem-tabanlı (corpus-based) olmaktan da uzaktır. Bu noktada yapılması gereken bugüne kadar derlenen söz varlığını barındıran sözlüklerimizi nitelikli, kapsamlı ve standartlara uygun olarak hazırlanmış bir derlem-denetimden denetlemek ve sözlük girdilerimizi bu derlem-denetimden elde edilen veriler ışığında yeniden düzenlemektir. Bu aşamanın ardından 'yaşayan dilde' kullanılan ancak henüz sözlük girdisi olmayan sözcükleri yine derlem-tabanlı olarak derlemek ve sözlükbirimleştirmek en akıllıca yoldur.

Derlem-denetimli bir çalışmada sözlükbirimleştirilecek yapıların öncelikli olarak sıklıklarının 'güncel dilde' ya da 'hedef dilde' hem sözlük birimsel hem de anlamsal olarak belirlenmesi gerekir. Bunun yanı sıra yazım ile ilgili olarak genel dildeki eğilimlerin de bu yolla belirlenmesi zorunluluğu vardır. Bilinmelidir ki, yaşayan dil, kullanılan dilin kendisidir. Derlem-denetimiyle ilgili olarak denetlenebilir diğer bir dilsel durum ise, yine sıklık temelli olarak biçimce tek ancak anlam ve işlevce çok değişkenli yapıların sözlük girdisi olarak sıralanmasıdır.

Öte yandan derlem-denetimi sonucunda ortaya çıkan verilerin birer sözlük girdisi olabilmesi sözlüğün hangi amaçla oluşturulacağıyla bağlantılı olarak sözlük girdilerinin güvenilirliğini de arttıracaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Sözlük bilim sadece ana dilin kullanıcıları için genel amaçlı bir sözlük değil belirgin amaçlar doğrultusunda hazırlanmış özel amaçlı sözlükler (*atasözleri ve deyimler sözlüğü, terim sözlükleri, eş anlamlı sözcükler sözlüğü, zıt anlamlı sözcükler sözlüğü, eşdizim sözlüğü* vb.) oluşturmakla da ilgilenir. Bugün, Türkiye Türkçesinin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ‘genel amaçlı sözlük’ çalışmalarının yanında ‘özel amaçlı sözlük’ çalışmalarının derlem-tabanlı olması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretiminde temel söz varlığında sıklığı yüksek yapıların belirlenmesi açısından derlem-tabanlı sözlük bilim uygulamaları ve derlem-denetimi zorunlu bir çalışma alanı olarak yerini almalıdır.

2. Gts’de Zarfların Derlem-Denetimi (A Maddesi)

GTS’den derlenen A maddesinde yer alan zarfların sayısı 231’dir (derleme tarihi: 05.09.2007). Bu zarflardan A maddesinin derlem-denetimi sonuçlarına göz attığımızda, 12.081.408 sözcükten oluşan Türk yazın diline ait derlemimizde⁴ 231 zarftan 73’ünün kullanım örneğine rastlanılmadığı görülür. Bu durumun olası nedenleri arasında, söz konusu sözlük birimlerin eski dile ait olmaları ve kullanımdan düşmeleri, özel alanlara ait olmaları, argo ve halk dilinden sözlük birimler olmaları sıralanabilir. Öte yandan, 14 zarf tanımlı sözlük birim zarf olma özelliğinden uzaktır. Bu sözlük birimler dizgelerde bağlama-kuvvetlendirme-soru işleviyle daha çok edat özelliği göstermektedir (bk. Tablo-2).

Tablo-2 A Maddesinde Zarfların Derlem Denetimine Göre Kullanım Dağılımı

KULLANIM	TOPLAM	ZARFLAR
Örneğine rastlanılan	144	144 (bk. Tablo-3)
Kullanımdan düşenler	22	<i>aç biilaç, adedi, adilane, ahir, ahiren, akilane, aklen, alelülak, aelulum,</i>

⁴*Türkçe Derlem-1*: Derlemde 306 eser yer almaktadır. Eserlerden 18’i dilsel çeşitliliği arttırmak amacıyla çeşitli türlerde antoloji niteliğinde eserlerden seçilmiştir. Bu eserlerin dağılımı: 85’i roman; 7’si antoloji niteliğinde olmak üzere 60’ı şiir; 3’ü antoloji niteliğinde olmak üzere 40’ı deneme-eleştiri; 4’ü antoloji niteliğinde olmak üzere 34’ü öykü; 1’i antoloji niteliğinde olmak üzere 28’i tiyatro; 16’sı anı; 15’i inceleme-araştırma; 9’u mizah; 1’i antoloji niteliğinde olmak üzere 8’i sohbet-söyleşi-makale; 1’i antoloji niteliğinde olmak üzere 5’i gezi-hatıra; 1’i antoloji niteliğinde olmak üzere 3’ü mektup; 2’si biyografi, 1’i gündüktür. Derlemde toplam 200 yazardan 288 eserden 11 milyon (+/-); antoloji niteliğinde eserlerden ise 575 farklı yazarın yer aldığı 18 eserden yaklaşık 1 milyon (+/-) sözcüklük veri sağlanmıştır. Derlem zaman aralığı olarak 1923-2006 yıllarını kapsamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

		<i>alessabah, amabile, amirane, anasil, anha minha, anide, anif, arifane (II), ariyeten, asaleten, aşikâre, aybeay, azimkârane.</i>
Edat özelliği gösterenler (Bağdaşık yapılar)	14	<i>acaba, acep, açıkçası, âdeta, adına, aksine, anlaşılın, aracılığıyla, asıl, atfen, aynı zamanda, ayriyeten, ayriyeten, azade.</i>
Özel alanlarla ilgili olanlar ve/ya alıntı olanlar	16	<i>accelerando, adam adama, affettuoso, agitato, alakart, allegretto, allegro, anal, andante, andantino, animato, antagonist, antrparantez, appassionato, argolu, argosuz.</i>
Argo ve halk dilinden olanlar	17	<i>afra tafra, ahmakça, alaz alaz, alık salık, anaca, ansız, apazlama, apul apul, ara yerde, aralıkta, ardın ardın, art elden, aşırı taşırı, avanakça, alarga, ayık, ayıksız, azca.</i>
Kullanım örneğine rastlanmayanlar ya da sözcük türü bulanıklığı olanlar	18	<i>acı tatlı, adam yokluğunda, adamcasına, adetçe, adı üstünde, adimbaşı, ahlaksızca, akşam saati, akşamlı sabahlı, akşamlık sabahlık, akşamlık, alkolsüz, araba araba, artistçe, aslen, aşağılı yukarılı, aylık, ayırcasız.</i>
TOPLAM	231	

2.1. Zarfların Sıklıkları ve Derlem-Denetimi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sözlük bilim çalışmalarında sözlükbirimleştirilecek yapıların öncelikle sıklıklarının ‘güncel dilde’ ya da ‘hedef dilde’ belirlenmesi gerekir. Yine, sıklık temelli olarak tek biçimli ancak anlam ve işlevce çok değişkenli yapıların sıklıklarının belirlenmesi de bir zorunluluktur (bk. 2.3. *Madde İçi Tanımlıklarına Göre Zarfların Derlem-Denetimi*).

Böylece Türkçe için temel söz varlığını barındıracak sıklığı yüksek yapılar ve bu yapıların sıklığa bağlı anlam özellikleri sözlük girdisi olarak belirlenmiş, elde edilen bu güvenilir veriler sayesinde oluşacak sözlüklerin işlevsel niteliği de artmış olacaktır. Aşağıda bir örnek oluşturması amacıyla A maddesinde yer alan zarfların bir sıklık dizelgesi verilmiştir (bk. Tablo-3).

Tablo-3. A Maddesinde Zarflar ve Sıklıkları (>=1)

ZARF	SIKLIK
açıkça	466
ara sıra	393

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

asla	377
ağır ağır	363
ansızın	326
ayakta	320
aşağı	236
akşamları	177
akşama kadar	166
acı acı	162
azıcık	154
adamakıllı	122
ayrı ayrı	122
arada bir	115
akşama doğru	114
artık	112
aynen	111
acele	103
alabildiğine	101
akşamüstü	98
az daha	95
arka arkaya	84
ayrıca	84
az	78
alelacele	76
aniden	74
az çok	73
açık açık	69
arada sırada	69
aralıksız	65
apansız	61

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

anında	53
açık seçik	52
ancak	47
adım adım	41
aşağı yukarı	39
acımasızca	34
aç	34
alev alev	34
açıktan açığa	33
ailece	31
aptal aptal	31
ayrı	31
arka üstü	30
akın akın	27
apar topar	27
ayaküstü	27
alttan alta	26
avuç avuç	25
azar azar	24
akşamdan	23
art arda	23
akşamüzeri	22
arasız	22
ağzına kadar	18
ardı ardına	17
asırlarca	17
aşırı	17
az buçuk	16
alenen	15
anca	15
az az	15
aç acına	14
ağır	14
alt alta	14
ani	14

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

askerce	14
ağı açık	13
ardı sıra	13
akınca	12
aval aval	12
ailecek	11
aralıklı	11
acemice	10
açıktan	9
anlayışlı	9
ardınca	9
acilen	8
adıyla sanıyla	8
akşamleyin	8
amansızca	8
anadan doğma	8
ayaküzeri	8
ayan beyan	8
arkadaşça	7
adam başına	6
ağızdan ağza	6
akılca	6
aksi aksi	6
aptalca	6
arsız arsız	6
aydan aya	6
acımasız	5
ağırca	5
ahbapça	5
akıllı uslu	5
akşama sabaha	5
alçakça	5
açık	4
adam kılığında	4

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

<i>adamca</i>	4
<i>aheste beste</i>	4
<i>akabinde</i>	4
<i>akıbet</i>	4
<i>anbean</i>	4
<i>apansızın</i>	4
<i>arsızca</i>	4
<i>acizane</i>	3
<i>ağız ağıza</i>	3
<i>ağızdan</i>	3
<i>akşamdan</i> <i>akşama</i>	3
<i>alay alay</i>	3
<i>arka arka</i>	3
<i>arkası sıra</i>	3
<i>aynyla</i>	3
<i>abdestsiz</i>	2
<i>aheste aheste</i>	2
<i>aheste</i>	2
<i>ahlakça</i>	2
<i>aklı sıra</i>	2
<i>akşam ezanı</i>	2
<i>alelusul</i>	2
<i>amatörce</i>	2
<i>aptılcasına</i>	2
<i>ateşli ateşli</i>	2
<i>abartısız</i>	1
<i>adam boyu</i>	1
<i>ağrısız</i>	1
<i>ahlaken</i>	1
<i>alelhesap</i>	1
<i>alelhusus</i>	1
<i>âlimane</i>	1
<i>alılı üstülü</i>	1
<i>amirce</i>	1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

<i>anafordan</i>	<i>1</i>
<i>arabasız</i>	<i>1</i>
<i>araçsız</i>	<i>1</i>
<i>ariz amik</i>	<i>1</i>
<i>arkadan arkaya</i>	<i>1</i>
<i>aslanca</i>	<i>1</i>
<i>âşıkane</i>	<i>1</i>
<i>atlaya zıplaya</i>	<i>1</i>
<i>avantadan</i>	<i>1</i>

2.2. Yazım Bulanıklığı Açısından Zarfların Derlem-Denetimi

Yazın dili genel olarak durağandır. Ancak dizgi-baskı hataları, yazarların tercihi gibi durumlar göz ününe alındığında, derlemden verilerin derlenmesinde olası yazımları göz önünde bulundurmaya da gerekmektedir. Kullanımın yaşayan dil; yaşayan dilin de kullanımın kendisi olduğunu göz ardı etmeksizin bu verileri derlemek ve genel kabul gören yazım biçimlerini sözlükbirimleştirmek derlem-denetiminde uygulamaların sözlüklere birer yansımasıdır. GTS'de A maddesinde karşılaştığımız yazım bulanıklığı olan sözlük birimlerin bazıları şunlardır: *adım başı/adım başı*, *âlimane/alimane*, *âşıkane/aşıkane*, *ağızdan ağza/ağızdan ağza*, *akşamüzeri/akşam üzeri*, *alt alta/altalta*, *ayaküstü/ayak üstü*, *ayaküzeri/ayak üzeri* vb.

Yine bu noktada sözlükselleştirme konusunda tavrımız yaygın kullanımın derlemden karşılaştırmalı denetlenmesi ve bir tercih yapılmasıdır. Örneğin, *âlimane/alimane*, *akşamüzeri/akşam üzeri*, *ayaküstü/ayak üstü*, *alt alta/altalta* sözlük birimlerinin birbirlerine yakın sıklıkta kullanılmaları da bu noktada dikkat çekicidir.

2.3. Madde İçi Tanımlıklarına Göre Zarfların Derlem-Denetimi

2.3.1. Madde İçi Tanımlıkları Birleştirilmesi Gerekenler

Bazı madde içi tanımlıkların derlem-tabanlı olarak yeniden düzenlenmesinde ayrı yapılmasına gerek olmadığı görülür. Bu tanımlıkların aynı tanımlık içerisinde {...} verilmesi sözlük birimin tanımlık değerinde de bir değişim yaratmamaktadır.

acı acı: {1. Üzüntülü biçimde, dokunaklı olarak. 3. Üzüntü içinde.}

ayrı ayrı: {2. Her biri ayrı olarak. 3. Her biri için.}

...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

2.3.2. Madde İçi Tanımlıklarına Yeni Açıklamalar Eklenmesi Gerekenler

Bazı madde içi tanımlıklarda derlem-denetimi sonucunda tanımlıklarının daha kapsayıcı ve açıklayıcı olmasını sağlayacak açıklamalar {...} yapmak gerekmektedir.

açık: 14. Doğru olarak, açıkça, {anlaşılır biçimde.} “Kısa ve açık anlatılm, ‘Kadınlaşınca hoşlaşırlar.’” (AB-BBYS).

anında: Çabucak, {zamanında.} “Anında konser başlardı.” (İO-LBA).

adamakıllı: Gereğinden çok, iyice, {oldukça.} “Çok artar. Paşam, adamakıllı artar.” (KT-YS)., “Çok yorgunum, bu hastalık beni adam akıllı sarstı.” (CKM)., “Galiba gençler adamakıllı canınızı sıkmuş.” (NFK-ST).

akıllı uslu: 2. Akıllı olarak, yaramazlık yapmadan, {usturuplu bir biçimde.} “Kendini toplu da akıllı uslu çalış.” (SA-KY)., “... ciddi konuşan kadınlara için için gülen ve onları baştan çıkarmak için plânlar yapan ben bu genç kızın basit sözlerini samimî bir alâka ile ve akıllı uslu dinliyordum.” (SA-K/S)., “Şöyle akıllı uslu yazsam da fiili hep sonuna bıraksam cümlelerin, olmuyor mu sanki?” (NA-KD/A).

...

2.3.3. Madde İçi Tanımlıklarının Kullanım Sıklığına Göre Düzenlenmesi Gerekenler

Bazı madde içi tanımlıkların kullanım sıklığına göre [...] yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Aşağıda örneği verilen tanımlıkların sıklıkları temel alındığında derlem-denetimi sonucu tanımlıkların öncelenmesi ve/ya sonralanması gerekir.

alabildiğine: 1. Sınırsız, uçsuz bucaksız bir biçimde. [18]
2. Olanca hızı ile. [12] 3. Aşırı derecede, gereğinden çok. [71]

amansızca: 1. Öldürücü bir durumda, acımasız olarak. [2]
2. Hoşgörüsüz olarak. [6]

arkadaşça: 1. Arkadaş olarak. [2] 2. İçtenlikle, dostça. [5]

aşağı yukarı: 1. Bir baştan bir başa. [14] 2. Tama yakın, yaklaşık olarak. [25]

aşırı: 4. Ötede, ötesinde. [-] 5. Gereğinden fazla olarak, çokça. [20]

ancak: 1. ‘Yalnızca’ anlamında, sınırlama anlatan bir söz. [-] 2. ‘Olsa olsa, en çok, daha çok, güçlükle’ anlamlarında, bir şeyin daha çoğunun, ilerisinin olmadığını gösteren bir söz. [47] 3. En erken. [-]

ayrıca: 1. Ayır olarak, başkaca. [30] 2. Ayır bir önem verilerek, {özellikle}. [54] 3. Bundan başka. [-]

...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

2.3.4. Madde İçi Tanımlıklarına Yeni Tanımlıklar Eklenmesi Gerekenler

Öte yandan derlem-denetimi sonucunda bazı zarf tanımlı sözlük birimler için yeni tanımlıklar ||...|| gerekmektedir. Burada dikkat çeken durum yeni tanımlıkların var olan tanımlıklardan daha sık kullanılmasıdır.

alev alev: 1. Aşırı bir biçimde tutuşmuş olarak. [7] 2. Vücut ısısı herhangi bir sebeple artmış bir biçimde ve bu sebeple tende kızarıklık oluşarak, alaz alaz. [8] ||*mec.* Aşırı parıltılı ve ışıltılı bir biçimde; aşırı öfkeli, istekli bir biçimde. || [19] “ADAM: Bıçak... O çakı yani. Avucumda *alev alev yanyordu.*” (ÜA-TÖ)., “Deniz bu ak kumsallar ile gemimiz arasında keskin bir lacivert şerit gibi uzanır, üstünde yer yer ışık parıltıları *alev alev çakar* ve söner.” (AK-MS)., “İçlerinde kıskançlık yangını başlamıştı, yürekleri ve idrakleri *alev alev yanyordu.*” (MTT-SS)., “Karnım aç!.. diye *alev alev solumuş.*” (AN-MB). ...

anadan doğma: 2. Doğuştan. [1] || Çıplak bir vaziyette, olduğu gibi. || [7] “Bir de odaya girdim ki, iki tane zebellah gibi herifin arasında, *anadan doğma soyunmuş, oynayıp durur...*” (EB-BG)., “*Anadan doğma uzanyordum* çayurların üstüne.” (EB-BG)., “Dayan ömrümün törpüsü, dayan da dağlar *anadan doğma görsün şoför Ahmet'i, dayan arslan...*” (NH-KMD). ...

2.4. Zarfların Derlem-Denetiminde Diğer Görünümler

Derlem-denetimi sonucunda örneğine rastlanılan zarfların kullanım özellikleri ve sıklıkları ortaya konulmuştur. Öte yandan birtakım zarfların ise örneğine rastlanılmamıştır. Bu zarfları: kullanımdan düşenler, edat özelliği gösterenler (bağdaşık yapılar), özel alanlarla ilgili olanlar ve/ya alıntı olanlar, argo ve halk dilinden olanlar ve kullanım örneğine rastlanılmayanlar ya da sözcük türü bulanıklığına sahip olanlar diye temelde beş başlık altında toplayabiliriz.

2.4.1. Kullanımdan Düşenler

Birtakım zarf tanımlı sözlük birimlerin derlemde kullanımının olmadığı görülmüştür. Bunlar: *aç biilaç, adedî, adilane, ahir, ahiren, akilane, aklen, aletitlak, alelumum, alessabah, amabile, amirane, anasıl, anha minha, anide, anif, arifane (II), ariyeten, aslen, aşikâre, aybeay, azimkârane* gibi genelde eski dilden sözlük birimlerdir. Öte yandan bir kısmının bugün Türkçeleşmiş karşılıkları kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

2.4.2. Edat Özelliği Gösterenler (Bağdaşık Yapılar)⁵

Birtakım zarfların ise sözcük türü tanımlıkları kullanımlarıyla örtüşmemektedir. Örneğin, *acaba, acep, açıkçası, âdeta, adına, aksine, anlaşılan, aracılığıyla, asıl, atfen, aynı zamanda, ayriyeten, ayriyeten, azade* vb. zarflar daha çok bağlama-kuvvetlendirme-soru işleviyle söz diziminde yer almaktadır. Zarfların bilinen tanımlık özellikleri bu sözlük birimler için geçerli değildir.

2.4.3. Özel Alanlarla İlgili ve/ya Alıntı Olanlar

Genel dilde kullanımı olmayan herhangi bir bilim dalına ait ya da özel bir alanla ilgili ve zarf tanımlı sözlük birimler de genelde derlemde rastlanmayan sözlük birimlerdir. Bu sözlük birimlerin genel özellikleri alıntı sözlük birimler olmalarıdır. Bunlar: *antagonist, antrparantez, appassionato, allegretto, allegro, andante, andantino, animato, alakart, affettuoso, agitato, accelerando, asaleten, anal, argolu, argosuz* gibi müzik, edebiyat, felsefe, siyaset vb. alanlarda kullanılan sözlük birimlerdir.

Bu durumda derlem-denetiminde iki yol tercih edilebilir, birincisi buna benzer sözlük birimlerin 'hedef sözlük'e alınmaması ve ayrıştırılarak özel amaçlı sözlüklerde derlenmesidir; ikincisi ise, 'konu duyarlı' olarak oluşturulan derlemin genişletilmesidir.

2.4.4. Argo ve Halk Dilinden Alınanlar

Birtakım zarf tanımlı sözlük birimler ise argoda ve halk dilinde kullanılan sözlük birimlerdir. Bu sözlük birimler: *acep, afra tavra, ahmakça, alarga, alaz alaz, alık salık, anaca, ansız, apazlama, apul apul, ara yerde, aralıkta, ardın ardın, aşırı taşı, avanakça, ayık, ayrıksız, azca* vb. 'dir.

Bu sözlük birimleri de özel alan sözlük birimleri olarak kabul etmek gerekir. Bu sözlük birimler, bir dilin yazın dilinde rastlanma olasılığı düşük sözlük birimlerdir. Özel alanlarla ilgili olan bu sözlük birimler ya bir 'ağız derlem'i ve/ya 'sözlü derlem'den denetlenmelidir.

2.4.5. Kullanım Örneğine Rastlanmayanlar ya da Sözcük Türü Bulanıklığı Olanlar

Birtakım sözlük birimler ise sözcük türü olarak zarf olmaktan çok isim ve sıfat ağırlıklı bir kullanıma sahiptir. Diğer yandan derlemin niteliği de bu tip sözlük birimlere rastlamamızda etken olabilmektedir. Derlem-denetiminde bu kullanımları da belirlemek ve sözlükleştirmek gerekmektedir. GTS'de bu tip

⁵*Bağdaşık yapılar* ve *bağdaşıklık* kavramları için bk. ÖZKAN Bülent (2004), "Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/I, s. 167-182.

kullanıma sahip olan sözlük birimler ise, *acı tatlı, adam adama, adam yokluğunda, adamcasına, adetçe, adı üstünde, adımbaşı, ahlaksızca, akşam saati, akşamlı sabahlı, akşamlık, akşamlık sabahlık, alkolsüz, araba araba, art elden, artistçe, aşağılı yukarılı, aylık, ayırcasız* 'dır.

Sonuç

Bugün, Güncel Türkçe Sözlük (GTS), Türk Dil Kurumu'nun 1945'ten beri yayımlanmış bulunan sözlükler içerisinde Türkçenin en güvenilir, gelişmiş ve güncel sözlüğü olma niteliği taşımaktadır. Derlem-tabanlı sözlük bilim çalışmalarının sonuçlarıyla desteklenmesi bu niteliği arttıracak, bu çalışmalar sözlüğün tam anlamıyla "güncel" olmasını sağlayacaktır.

Bir dilin temel söz varlığını derlemek sözlük bilim çalışmalarının ana amaçlarından biridir. Türkiye Türkçesinin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde 'genel amaçlı sözlük' çalışmalarının yanında 'özel amaçlı sözlük' çalışmalarının hız kazandığı görülmektedir. Bu anlamda da derlem-tabanlı uygulamalar alana oldukça önemli katkılar sağlayacaktır.

Dil öğretiminde tüm yönleriyle temel söz varlığını ortaya çıkarmak ve bu anlamda öncelikleri belirlemek dil öğretiminin olmazsa olmazları arasındadır. Türkçenin temel söz varlığını betimlemek özellikle ana dili ve ikinci dil olarak Türkçenin öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Türkçe derlem-tabanlı sözlük bilim uygulamaları aşamasını gerçekleştiremediği için ikinci aşama olan dil öğretiminde öncelikleri de gerçekleştirilememekte, bu çerçevede yapılan çalışmalar sezgisel düzeyde çalışmalar olarak varlığını sürdürmektedir.

Dilde en sık kullanılan sözlük birimleri ve bunların anlamlarını en sık kullanılanlarından başlayarak sıralamak sözlükçülükte başlangıçtan bu yana öncelikli amaç olmuştur. Sözcük türlerinin belirlenmesinde ve özellikle tür geçişimine uğrayan sözlük birimlerin madde içi tanımlıkları ve bunların sıralamalarında onların kullanım sıklıklarından yola çıkılarak ortaya konulması diğer bir öncelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçenin söz varlığını derlem-tabanlı bir uygulamanın sonuçlarına dayandırarak ayrıntılı olarak betimlemek bugün bir zorunluluk haline gelmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan (2000), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, (3 Cilt), Ankara, TDK Yayınları:43.
- ATABAY Neşe vd. (2003), *Sözcük Türleri*, İstanbul, Papatya Yayınları.
- BİLGEGİL Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- BOZKURT Fuat (2000), *Türkiye Türkçesi*, (2. baskı), Ankara, Hatiboğlu Yayınevi.
- DENY Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (çev. Ali Ulvi ELÖVE), İstanbul.
- ERGİN Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınları.
- GRÖNBECH K. (2000), *Türkçenin Yapısı*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara, TDK Yayınları: 609.
- GTS “Güncel Türkçe Sözlük” (<http://www.tdk.gov.tr/>)
- KOÇ Nurettin (1990) *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- KONONOV A. N. (1956), *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri*, TDK Kütüphanesindeki çevirisinden yararlanıldı.
- KORKMAZ Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, TDK Yayınları: 827.
- LYONS John (1983), *Kuramsal Dilbilimine Giriş*, (Çev. Ahmet Kocaman), Ankara, TDK Yayınları: 512.
- ÖZKAN Bülent (2004), “Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in ‘Onikiye Bir Var’ Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri”, *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/I, Adana, s. 167-182.
- SAY Bilge vd. (2002) “Bilgisayar Ortamında Derlem Geliştirme Çalışması” *Akademik Bilişim Konferansı*, Konya.
- UZUN Nadir Engin (2006), *Biçimbilim -Temel Kavramlar-*, İstanbul, Papatya Yayınları.
- VARDAR Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC Kitabevi Yayınları.
- Erişim: (<http://www.tdk.gov.tr/TR/YazimKilavuzu>.)
- Erişim: (<http://www.tdk.org.tr/TR/SozBulAyrıntili.aspx?>...)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Erişim: (<http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>)

KISALTMALAR

- AB-BBYS** :BOYSAN Aydın (2005), *Binbir Yaşam Sahnesi*, İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- AK-MS** :KUTLU Ayla (2002), *Merhaba Sevgi*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- AN-MB** :NESİN Aziz (1974), *Memleketin Birinde*, İstanbul, Tekin Yayınları.
- CKM** :Cevdet Kudret'e Mektuplar (1943), (haz. İhsan Kudret vd.), İstanbul, Ümit Yayıncılık.
- EB-BG** :BENER Erhan (2000), *Baharla Gelen*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- İO-LBA** :ONGUN İpek (2005), *Lütfen Beni Anla*, İstanbul, Epsilon Yayınları.
- KT-YS** :TAHİR Kemal (1997), *Yorgun Savaşçı*, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- MTT-SS** :TAN M. Turan (2001), *Safiye Sultan*, İstanbul, Oğlak Yayınları.
- NA-KD/A** :ATAÇ Nurullah (1998), *Karalama Defteri-Ararken*, İstanbul, YKY.
- NFK-ST** :KISAKÜREK Necip Fazıl (1988), *Sabır Taşı*, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları.
- NH-KMD** :HİKMET Nazım (1987), *Kuvayi Milliye Destanı*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- SA-K/S** :ALİ Sabahattin (1994), *Kağrı-Ses*, İstanbul, Cem Yayınları.
- SA-KY** :ALİ Sabahattin (2000), *Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul, YKY.
- ÜA-TÖ** :AYVAZ Ülkü (1993), *Troya'yı Özlüyorum*, İstanbul, YKY.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*